

JÖVEVÉNYSZÓ-KUTATÁS ÉS NÉPRAJZ Areális nyelvészeti-néprajzi tanulmány

Mokány Sándor

Bevezető megjegyzések: (1) Az alábbiakban olyan bizonytalan eredetű vagy talányos képződményű interlingvális nyelvjárási „szó-csodabogarakkal” kelek birokra, amelyeknek nem kis része néprajzi vonatkozásban nyilvánvalóan szerves összefüggésben áll egymással; eredetüknek, megfejtésüknek bonyolult szálai jobbra határokön átívelő elterjedésük, valamint a néphagyomány ismeretében futnak össze.

(2) Ha porig akartak alázni valakit a régi időben, azt mondták rá, hogy *olyan az emberek között, mint a madarak között a bőrmadár* [‘denevér; Vespertilio L.’]; ezt a szóláshasonlatot kelti életre az alábbi – majdnem kétszáz éves – mondat: 1814: Tompa Jánosné Pásztor Anis ... vallya ... hallotta, hogy Rákosi Huntzutnak rutnak Császár tsallonak szidta és ő *tsak egy semmi, nemis ember forma, tsak olyan az emberek közöt, mint a Madarak között az Bőr Madár* [én emeltem ki; M. S.] (SzT. 8: 12 *madár* a.). Hasonló az orosz nép – sommásan kifejezett – értékítélete is: *Ракъ не рыба, кожанъ не птица, баба не человекъ* [= ‘A rák nem hal, a denevér nem madár, az asszony nem ember’ (értsd: nem férfi)] (Dal² 2: 130 *кóжа* a.).

I. Az ember képzeletét ősidők óta foglalkoztatja a rejtőzködő életmódot folytató denevér. Ez a napáldozatkor és hajnaltájban, de az éjsötétjében is tökéletes biztonsággal cikázó – nálunk kimondottan rovarévó – rendkívül hasznos kis lény a népi ornitológia ismerete szerint *madár* is meg *nem* is: tudniillik egyeseknek *bőrmadár*, másoknak meg *bőregér* (MNyA. 635 *denevér*). Kettősségét így érteti meg velünk a 19. század közepe táján megjelent Fabuláinak egyikében Gleim Johann Wilhelm Ludvig német költő:

„*halb vogel und halb maus
flog sie und hiesz die fledermaus*”
[= ‘fél madár és fél egér,
röpköd, s neve denevér’]

(Gleim, *Fabeln* 2, 21: Grimm: DWb. III/2: 1745 *Fledermaus* a.).

Azonos ismérvek alapján nevezik meg a denevért a szlovén nyelvjárásokban, illetőleg a horvát nyelv egynémely dalmát nyelvjárásában is: *pol*

(*p*)*tića*, *pol miša* [tkp. fél(ig) madár, fél(ig) egér], *kus miša*, *kus (p)tića* [tkp. részben egér, részben madár], *pol miša* – *pol nietopera* [tkp. fél(ig) madár, fél(ig) denevér] (Pomjanovskaja 1972: 233, 237). Így hát teljesen érthető az esztrugári csángóknak *filmadâr*, azaz csak ‘fél(ig) madár’ megnevezése (MoldCsNyA. 2: 532 *denevér*). Ez utóbbi névadás szemléletében azért olyasféle emocionális értékítélet is benne foglaltatik talán, mint a következő magyar, ukrán és orosz szavak egyikében-másikában: *félig-ember* ‘haszon-talan, hitvány, komisz ember’ (MTsz. 1: 566); *félnyelvű* ‘selypítő, pösze’ (ÚMTsz. 2: 381); *félsuta* ‘olyan <juh>, amelyiknek kicsi vagy korcs szarva van’ (uo. 2: 394); (ukrán) *полубіс* [= félördög] ‘полу-бес, полу-человек; félig ördög, félig ember’, *полупанок* [= féluracska] ‘то же, что и мелкий помещик, также разночинец, силящийся жить по барски; azonos a *панок* [= uracska] szóval, olyan kisbirtokos, nem nemesi származású értelmiségi, aki minden erejével nagy lábon akar élni’ (Hrinčenko 3: 288, 289); (orosz) *полуглухарь* [= félfajd] ‘ублюдохъ отъ глухаря и отъ полуха, Tetrao hybrida’ [közép- vagy fattyúfajd (a nyír- és süketfajd basztardja; nagyobb a nyírfajdnál, de a süketfajdhoz hasonló színezetű: RévLex. 7: 147–8 *fajdfélék* a.); *полубáба* [= félasszony] ‘зарученная дѣвка; eljegyzett lány’; *полчеловѣка* [= félember] ‘холостой; nőtlen’ (Dal² 3: 249 *полá* ‘половина’ a.).

A kis szárnyasegér jobbára a falvak templomtornyainak, -padlásainak rejtélyes lakója;¹ e ténynek bizonyára része lehet abban, hogy a nép körében századok óta meggyökerezett színes hiedelmek és babonák fűződjenek hozzá. Szemelgessünk néhányat belőlük: „A nép széltében azt hiszi – olvassuk a Révai nagy lexikonában –, hogy a denevér az ember hajába kapaszkodik, hogy az alvó ember és állat vérért szívja, hogy a tehénre rászállva, véres lesz a tej; hogy megdézsmálja a kéménybe akasztott sonkát, szalonnát: mindez azonban mese” (RévLex. 5: 423). – „A denevér szárnya a néphit szerint [Szamoshát népéről van szó] szerelmi varázsszer. Ha valaki le akarja rázni a nyakáról a terhére vált szerelme, vagy meg akarja nyerni a közömbös szeretőt, fogjon »pupperegét« [= denevért], tegye bele új csuporba, ássa el egy hangyabolyba, de fusson onnét, mert az ember megsüketül a visításától. Másnapra a hangyák a denevért teljesen szétszedik, csak a csont-

¹ L. a következő mondatokat: *Në, hogy jó ki a sok tündelevény a templomból!* (Brassó vármegyei Hétfalu: MTsz. 2: 828 *tündelevény* a.). *A toromba szok lennyi szárnyasegér* (KiskSz. 233).

ját hagyják meg. Van a denevér csontvázában egy villaalakú meg egy gereblyealakú csont. Ha a tolakodó szerelme a villával megérinti a lány, sohasem alkalmatlankodik többé. Ha pedig a közömbös szeretőt a gereblyével érinti meg, utána bomlik” (SzamSz. 2: 252 *pupperege* a.).² Toldjuk meg az elmondottakat néhány szegedi, illetőleg Szeged környéki – régi keletű, de alkalmasint egyre halványuló – hiedelemmel; Bálint Sándor szedte ezeket csokorba híros Szegedi szótárában: „Az olyan lány, akit nem akarnak táncoltatni, bőregeret szakítson háromfelé, csontjából varrjon bele a pruszlikjába, akkor lesz táncosa. – Szent György napja előtt fogj egy bőregeret, azután esti harangozáskor söpörj össze egy marék port a templom előtt. Az egeret a porral együtt tedd egy zacskóba, és akaszd a nyakadba: nagyon szerencsés leszel (főleg a kofák és kocsmárosok között elterjedt hiedelem [volt még 1874-ben]). Ha bőregér berepül a házba, szerencsétlenség következik [vélték 1901-ben]” (SzegSz. 1: 187 *bőregér* a.). – A vajdasági Kupuszinán jegyezte fel Silling István a következő kegyetlen szokást: „Ha denevért fog az ember – »*Ot à templom pällāsān birtok béregeret fogni, odā mēnjetēk*« –, azt élve ki kell szögezni a szárnyainál fogva az ajtó fölé. Szerencsét hoz. Ha elengedik, az szerencsétlenséget idéz elő” (KuTsz. 56 *bőregér* a.). Hosszúhetényben (Dél-Baranya) valamikor szintúgy „denevéraldozattal” védekeztek a varázslat útján küldött-kapott betegség vagy ily módon okozott kár ellen: „Régen az elfogott bőregeret a présházajtóra szögezték, hogy az védelmet nyújtson rontás ellen” (HhSz. 42 *bőregér* a.). Visken (Kárpátalja) is „élve kiszegesztik [a *szárnyasegeret*] az ajtó^ura, hoty hozza a szerencsét” (saját gyűjtésem). Kalotaszegen szintén jelentős szerepet játszott a nép hité-

² *Béka* lehetett szerintem e szerelmi varázsszernek elsődleges állatkája: „Ha szive vállasztottját [a palóc leány Csehiben] szerelemre akarja gyulasztani maga iránt, a babonát hívja segítségül s lemegy a kertjébe, keres egy kis *leveli-békát*, azt beleteszi egy vadonat új bögrébe, melynek oldala több helyen ki van lyukgatva, aztán bele állítja a bögrét egy hangya zsombékba s azzal sietve eltávozik – mert a palóc hiedelme szerint – mikor a hangyák megrohanják a békát, a szegény kis jószág fájdalomában »olylan szörnyen nagyot sipakogyik«, hogy az illető legény vagy leány, ha közelében maradna, egybe megsiketülne tőle. – Az állatkinzásnak ezen eléggé különös fajtája után nyert békacsonttal aztán, ha csak megérinti is azt, a kihez a szive huz, az viszont oly nagy szerelemre gyulad iránta, hogy többé soha sem válhatnak el egymástól” (Istvánffy 1894: 189). – Illetőleg: „Ha aszt akarad. Hogy valaki megszerressen, tedd a zúd békát a kebeledbe addig, hogy dögélyk meg. Tëdd ëggy paharba, asztán add, hogy igyék rólla, akit szerez. Aztán afféle szerelmet a vilá-gann!” [ti. nem ronthat meg senki] (Kolumbán 1894: 335).

ben a denevér, viselkedéséből következtetéseket vont le és jóslásként kiterjesztette élete egyes mozzanataira: 1892: „*Denevér* repkedését terhes asszonynak nem jó nézni, mert gyermeke »roszszájú«, azaz szája körül sebes lesz élete napjáig. Ha a beteg háza körül sok denevér repked, vagy ha egy ilyen állat a szobába téved, a beteg mielőbb meghal. Hol nincs beteg a háznál, ott a denevér megjelenése szerencsétlenséget jelent. Szerelmesek ne nézzék együtt a denevérek repkedését, mer irigyeiket felbőszítik viszonyuk ellen. Ha a [jegyei vagy tóttelki] lány tudni akarja, hogy ez vagy az a legény szereti-e őt, hát kendőjét denevér láttakor feldobja a levegőbe; ha a denevér a kendő után repül, akkor szereti őt a legény; ha pedig odább száll, a legény nem törődik az illető lánynyal. Ha nyári esténként sok denevér repül ide s tova, akkor szép száraz időt várhatni; ha az évben korán jelennek meg a denevérek, rövid lesz a nyár” (Wlislöcki 1892, 3: 47–8). És végül: „Templom tornyán fogott denevér bőréből olyan pénzzacsót lehet készíteni – írta 1895-ben ugyancsak Wlislöckiné Dörfler Fanni –, melyből a pénz sohse fogy ki” (Wlislöcki 1895, 6: 47).

A magyar nyelvtörténeti kútfőkből, a különböző – főként nyelvföldrajzi módszerrel gyűjtött – forrásmunkákból, tájszótárakból, valamint Beke Ödönnek *Tündelevény* című cikkéből (Nyr. 68: 6–8) tudjuk, hogy a „napszendület” (ÚMTsz. 4: 41) utáni ég ügyes vadászának sok neve és névváltozata ismert mind a nyelvünk múltjából, mind a mai magyar nyelvjárásokból; például: 1405: *pub deneuere*; 1525 k.: *tenerýpwupp*; 1538: *pupte-neuere*; 1585: *Puppene vere, puppereuer, tendereuer*; 1604: *Tenever*; 1619: *puponya vereknek* [grammatikai funkciójú szuffixummal ellátott alak]; 1792: *tündevény*; 1808: *Tündemény* (TESz. 1: 614 *denevér* a. és 3: 312 *pup-denevér* a.), illetőleg: „szárnyaspocik”, „drápcsár”, „spirhanc”, *perhács*, *cickelevény* ~ *cickelevél*, „ciciegér”, „cicusegér”, *csicsibőr*, *tündér* ~ *tündenevér*, *punaga*, *pirityparatty*, *puppere* (MNYA. 635 *denevér*); *pupperege*, *puppalevél*, *púpegér*, *pupuza*, *tautoufógl*, *punaga* (RMNYA. 738 *denevér*); „*benevér*”,³ „*hajlopó*” ~ „*hajkapó*”,⁴ „*liliják*”, „*lilijákmadár*”, „*féregmadár*” (MoldCsNyA. 532 *denevér*); *csiripipi* (ÚMTsz. 1: 858), *sis-*

³ Hangátütéssel jöhetett létre, azaz: *denevér* ~ *börmadár* → *benevér*; vö. *rezsnice* ~ *daráló* → *rednice* ‘kézimalom’; *núdli* ~ *sufnódlí* → *snúdli* ‘angyalbögyörő’ (Mokány: Hung. 8: 81).

⁴ Szászút és Prájéla (Moldva) lakói – onnan származik ez az adat – úgy vélik, hogy „az az állat »kapja el« az ember haját”.

mis (SzlavSz. 3: 66); *pilimajs* (MTsz. 2: 143); R. *pereput(t)y* (NySz. 2: 1276); *körömpájsz* (tréf.: ÚMTsz. 3: 165 *kelempász* a.); *puppeleven*; R. *tündevény* ~ *tündemény* (EtSz. 1: 1311 *denevér* a.); *purity-paraty* (NyK. 31: 415);⁵ *lilikmadár* (Feketeadó: saját gyűjtésem); *bőregér* (BüTsz. 35);⁶ *lap-pantyú* (Tornaalja: saját gyűjtésem); stb. A figyelmes olvasó bizonyára könnyűszerrel felismert közöttük szlovák (*„drápcsar”, „spirhánc”, perhács*), horvát (*sismis*), német (*tautoufögl, pilimajs*) és román (*liliják, puna-ga, pupuza*)⁷ jövevényszókat.

A *denevér* heteronimái körében jócskán vannak – a nyelvészt is meglepő – „elhangolt formációk”, amelyeknek eredeti alakját csak sejtjük, ill. sejtethetjük. Sokuk esetében már az is eredménynek tekinthető, ha sikerül közvetlen előzményüket, illetőleg egymáshoz való viszonyukat valószínűsíteni. Az ilyen szóalakoknak három „legserényebb” létrehozója – véleményem szerint – a gyermekmondóka, a népetimológia és a tabu.

I.1. Az alábbi megnevezési változatokról kétséget kizáróan megállapítható, hogy *gyermekmondóká(k)ban* szenvedtek kisebb-nagyobb – rím és/vagy ritmus kívánta – játssi módosulást, olykor „torzulást”. Például: Zemplén, Bereg, Ugocsa, Brassó vármegyék nyelvjárásaiban elterjedt *tündelevény*-félére vezethető vissza a gyermekmondókák *tündealó* szava mind a szlovákiai Deregnyőn – lásd: *Tündealó, gyere aló!* (MTsz. 2: 828) –, mind az Ung vármegyei Kistráton:

Tündealó, gyere aló!

Itt a bűdös szelelő,

Sós kenyér, vakaró,

Essön beléd a pondró!

(Nyr. 68: 6).

⁵ L. még uo.: „*E mű törnyunkba és annyi e bűdös purity-paraty*. A halmági gyermekek estefelé *bojtorját* (én emeltem ki; M.S.) dobnak a *denevér felé* és ezt éneklük: *Purity-paraty gyere elié, Pergembúzat [= pörköltbúzat] adok, E fa tetejébe Egy nagy gombójégot*”. – Azért dobálnak bogáncsot a *denevérek felé*, mer az a repülő állat testébe belekapaszkodik. Egyébként: az *egér* is igyekszik elkerülni a *bojtorján*ak mindenbe beleakaszkodó, szálkás termését, l. erre 1722: „Ezen Nállam álott pénz egy fertálljos csiporb(an) volt, de az sem volt teli, hanem szöszsel; es *bojtorján*nal töltöttem meg hogy az Eger hozzá ne terjen” (SzT. 2: 564 *egér* a.).

⁶ L. uo. e *gyermekmondókát*: *Gyűj, gyűj, bőregér, tüzet adog, vasat adok, csinyáj kalapácsot!*

⁷ Ennek alapjelentése ‘bűbos banka’.

Túrterebes (Románia) nyelvjárásában (NyIrK. 14: 187) följegyzett *tünterege*-féle változat tekinthető szerintem az almási *tüüntünterebéⁱ* ~ *tüüntünterebe* (saját gyűjtésem), ill. *tüüntünterebe*-félék előzményének az alábbi mondókában:

Tün-tünterebe!
Gye-re haza⁸ ká-sára, vá-sára,⁹
Tu-róus haluskára!

(Adorján: SzamSz. 2: 411).

Korábbi *tündelevér* változatot feltételez a dobronyi (Kárpátalja) *tündelevérő* (Nyr. 68: 6), *tündelevérőⁱⁱ* (saját gyűjtésem) is. Gyermekversikében formázódhatott – továbbá – Dercenben (Kárpátalja) a *cinceger*-ből *cincegerőⁱⁱ*:

Cincegerőⁱⁱ, gyere előⁱⁱ,
Itt a pipa, szelel előⁱⁱl;
A jobbik eszed vedd előⁱⁱ!
 (saját gyűjtésem).

A *puppegér* (Zilah vidéke) birtokos személyjeles **puppegere* alakjának gyermekmondóka-alakította változatait vélem felismerni mind az egri *puppegere* szóban:

Puppegere, gyere haza!
Kására, vására,¹⁰
Tőütöt káposztára
 (SzamSz. 2: 252),

mind pedig az utóbbi variánsból elkülönült bogdándi (ÚMTsz. cédulaanyaga) *putyperegé*-ben.

Nagy valószínűséggel ehhez a típushoz kapcsolódik (feltehetően egy **putypere* előzményből) a R. *pereputty*,¹¹ valamint ez utóbbi módosulattól ikerítés útján keletkezett halmágyi (Románia) *pirity-paraty* (l. fennebb) is. Stb.

⁸ Eredetileg talán: **Gyere haza, Gyere be.*

⁹ A szövegekörnyezet arra vall, hogy a határozóragos *vására* (= vásár-ra) alapszava minden bizonnyal azonos a régi és nyelvjárási *vosár* ~ *vasár* (< **vaj* + *sár*) ‘olvasztott vaj salakja’ → ‘fekete szurok’ stb. összetett szóval. (Erről részletesebben l.: MNY. 84: 334–6). Az adorjáni és az egri újonnan felszínre került adat közvetlen fogódzót ad az etimológia megoldásához, és teljesen más megvilágításba helyezi az „ismeretlen eredetű” (EWUng. 1: 435 *fülvásár* a.) minősítést.

¹⁰ L. az előbbi lábjegyzetet.

I.2. Már az eddigi megnevezések egyike-másika sejtetni engedte, hogy létrejötténél a népetimológia is szorgosan bábáskodott. Lássunk még néhány ilyen különös módosulatot: Géresen (Szatmár vármegye) *puppeleven* (vö. *eleven* ‘élénk, mozgékony <személy, állat>’) ebben a mondókában: *Puppeleven jer elő, itt a büdös szelelő* (Nyr. 40: 285).| Figyelmet érdemel az újszékelyi *deneveréb* (Mokány: Hung. 8: 29–30), metamorfózisát ezzel a képlettel szemléltetem:

denevér → *deneveréb* [← N. *veréb* ‘madár’, vö. N. “*farkasveréb*” (MNyA. 627) ← N. “*farkas madár*” ‘tövisszúró gébics’ (uo.)]

A *puppere*, *púpere* alakok is „úgy keletkeztek – írja Beke Ödön –, hogy a *pupperevér* végén a *vér* szót érezték, s elvonták belőle, mintha *puppere* véréről volna szó” (Nyr. 68: 6). Ábrázolva:

pupperevér → *puppere* [← *puppere* (∅ *vér* ‘Blut; кровь’)]

De a magyar nyelvjárások legelterjedtebb, irodalmivá is emelkedett – egyébként ismeretlen eredetű (TESz.; EWUng.) – szava, a *denevér* úgyszintén magán viseli a népetimológia jól látható bélyegét, tudniillik nyelvjárásainknak *denevér*, *denevér*, *denevér*, *denevér* stb. (MNyA. 635 *denevér*) fő hang(szín)változataiban a finnugor kori (TESz. 3: 1116) *vér*, *vír*, *véⁱr*, *vⁱér* stb. ‘Blut; кровь’ (MNyA. 954 *vér*) hang(szín)változatai visszhangzanak (Mokány: Hung. 8: 29–30). Mi több: a népetimológia szóátalakító tevékenysége olyannyira jelentősnek bizonyult, hogy a *denevér* megnevezésnek a közvetlen előzményét sem tudjuk sajnos megnevezni, illetőleg – mutatis mutandis – rekonstruálni. Mindez képletbe sűrítve:

??? → *denevér*, *-denevér*, *denevér*, *denevér* stb. [← *vér*, *vír*, *véⁱr*, *vⁱér* stb. ‘Blut; кровь’].

¹¹ A TESz. (3: 162) az ismeretlen eredetű *pereputty* 1. ‘utód(ok); nemzetség, család, rokonok összessége’, 2. ‘cókómók’, 3. ‘denevér’, 4. ‘valakinek a társasága’, 5. ‘szegény vagy cigány család’ szócikkének magyarázó részében megállapítja: „A[z 1683-ból adatolt] 3. jelentésben használt szó idetartozása kétséges, esetleg valamely szöveggyűlés [én emeltem ki; M. S] eredménye is lehet (l. *denevér* a. a *pup*, *pupp* elemet tartalmazó változatokat).” – A német nyelvű szövejtő szótár már nem is vette fel *pereputty* szócikkébe a ‘denevér’ jelentésű R. *pereputty* szót (EWUng. 2: 1145). – Megjegyzem, hogy egy **putypere* előzményt szerintem a népetimológia könnyűszerrel hozzáidomíthatott – a ‘csoportosan, mintegy „pereputtyostul” (ki)repülő, száguldozó <denevérek>’ képzeté alapján – a már meglévő (pejoratív, gúnyos asszociációt tartalmazó) ‘valakinek (egész) családja, atyafisága, nemzetsége, fajtája; ivadék, rokonság, háznép’ szemantikájú *pereputty* (ÉrtSz. 5: 722) homonimájához.

I.3. A denevérhez fűződő babonás hiedelmek, félelmek, megkötések – *tabuk* – szintén alakították, megmásították a meglévő megnevezéseket, illetőleg újakkal is szaporították őket. Ide kell sorolnuk például a már említették közül a *tündér*, *tündevény* ~ *tündemény*; „*hajlopó*”, „*hajkapó*” neveket. A jövevényszavak egyikének-másikának megjelenése is feltehetően tabuval magyarázható. Ilyen lehet esetleg a denevérnek a moldvai Gorzafalván följegyzett *árics* neve (ÚMTsz. 1: 251). Tudniillik az „*árics*” szó szintén honos Szászút, Berzunc, Dománfalva, Esztufuj és Balanyásza moldvai magyar nyelvjárásában (uo.), de ott megőrződött román átadójának ‘sündisznó’ (eredeti) jelentése (vö. rom. *arici* ‘sündisznó’: RMSz. 84). Stb.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a *denevér* (~ *denevére* ~ *tenevér* ~ *tenevére*, *teneri*) szó(k) körül kibontakozó – olykor egymásnak is ellentmondó – megfejtési kísérletek nem vezettek eredményre (EtSz.; TESz.; EWUng.).

II. A szláv nyelvek szárnyasegér megnevezéseinek skáláját is minden bizonnyal a magyaréhoz hasonló folyamatok színesítették, gazdagították, és – tegyük hozzá – bonyolították is. – Lássuk azokat a főbb körülményeket, amelyek a változatok gazdag színskáláját életre hozták!

II.1. A szakirodalomban határozott utalások vannak a másodiklagos motivációnak (népetimológiának), valamint a *tabunak* (talán némileg túlértékelt)¹² szerepére, mint az igencsak meglepő „formációk” létrehozójára.

Tekintsünk meg néhányat a népetimológia szüleményei közül! – Az **ukrán** N. (Bandrivs’kij 1962: 6; Dzendzel’ivs’kij 1969: 102; DzAtl. 1: 12 Назви для *кажана* *непгáч*’ > *непегáч*’ megnevezésből alakult – többek között – az északnyugati kárpátukr. *непозáч*’ ~ *непозáчу*’ [≡ *непо* ‘(madár)toll’]. Az északnyugati kárpátukr. *непгáч*’ ~ *непгáчу*’ lehetett az előzménye mind a bojkói *непгáчъ* [≡ *непгáчнати* ‘röppen, (f)elszáll’, vö. *непгáч!* ‘fölröppenést kifejező mondatszó’ (Hrinčenko 3: 152; EtSIUkrM. 4: 374 [*непгáч*] a.) változatnak, mind a nyugati kárpátukr. *непегáч*’ ~ *непегáчу*’ [≡ *непегáчнати* ‘röpdös, szálldos, csapong’]

¹² L. például Máček véleményét: „Jméno netopýra bylo tabuováno (neboť ono zvíře bylo předmětem mnohých pověr, obav a čarů), *odiud ony hojně a pronikávě zmeny*” (Máček: EtSlČ². 397; én emeltem ki: M. S.).

alakoknak; ez utóbbiaknak *nonepzáč*’ fejleményéből származtatható viszont a nyugati kárpátukr. *nydnepžáč*’ [*nydnyčp’xuvatu* ‘röpdős, szálldos, csapong’] változat. || Az orosz N. (Vasmer: EtSIRussJaz. 3: 68) *немопырь*-ből módosultak – az én értelmezésem szerint – mind a N. *лѣмопырь* [= *лѣмо* + *пырь* ⇐ *лететь* ‘repül’ és N. *пырь* ‘(szárnyát, tollát, ujját stb.) szétterpeszti’, N. *пыркнуть* ‘felszáll’], mind a vjádzski *натопырь* [⇐ *на* + *топырь* ‘szárnyát, tollát, ujját stb.) szétterpeszti, tollát felborzolja’], valamint a voronyezsi *настопырь*-félék [⇐ N. *настопырь* (← *натопырь* × *расстопырь*) ‘(tollát) felborzolja, (szárnyát) szétterpeszti’] (Dal² 1956, 2 *настопырь* a., 3 *пырь* a.) || A cseh morvai *netopyř*-ből jól magyarázhatók a N. *letopěř*, *litopěř* [⇐ *létati*, *lítati* ‘repül, röpdös’] változatok (Bartoš: DialSIMor. 234). || A kelet-szlovákban (Vázný 1955: 151–152) a *višperhač*, ill. *višperhak* [⇐ *vi* ‘ki’ igekötő] alakok szemmel láthatóan *mišperhač*, ill. *mišperhak* előzményűek. Stb.

A szavaknak bármelyik – teljesen szervesen – darabja („szótörete”) megelevenedhet, azaz képzett- vagy viszonyjelölő funkciót nyerhet, a népetimológia jóvoltából pedig szóvá, ill. szavakká elevenedhet meg. Így keletkezett a magyar nyelvben például az eredeti *ezüst* ‘nemesfém (Ag)’ névszói alakból a régi és nyelvjárási *üst* ‘ua.’, mivel a nyelvérzék ez szódarabját mutató névmásnak érezte, s elvonta; vö. N. *üstforint*, *üstgyűrű*, *üstóra*, *üstpénz* ‘ezüstforint, ezüstgyűrű, ezüstóra, ezüstpénz’, N. *eleven üst* ‘higany’ stb. (Mokány 1997: 78). Ilyen jellegűek például az alábbi megnevezésfélék is: a szlovák N. *višperhač* változat *vi*-szódarabjának megelevenedésével (vö. *vyletieť* ‘kirepül’, *vyskočiť* ‘kiugrik’ stb.), majd ennek eliziójával jöttek létre a keleti szlovák (AtlSlovJaz. IV 3/1 *netopier*) *šperhač*, *špirhač*-féle szóalakok. – Ez utóbbiak keletkezését így szemléltetem:

višperhač, *višperhak* ⇨ *šperhač*, *špirhak* [⇐ (∅ *vi* ‘ki’ igekötő) *šperhač*, *špirhak*]¹³

Azonos szóteremtő erő érvényesülését látom a szlovén *netopír*, *natopír*, *topír* (Vasmer: EtSIRussJaz. 3: 68) változatoknak harmadik tagjában is; azaz:

¹³ Dzendzel’ivs’kij professzornak azon véleményét, miszerint a *šperhač*, *špirhač* szóalakok szóhatár-eltolódással keletkeztek volna a *mišperhač*-félékből, nem tudom elfogadni. Ez a magyarázat ti. nem derít fényt a szókezdő *mi*- eltűnésére.

natopír ~ netopír → *topír* [← (∅ *na* ‘-ra, -re’ előlj., ill.: ∅ *ne* ‘-talan, -telen; nélküli’) *topír*]

Az alábbi szemléletes példa jól láttatja, hogy a szódarab lexikális megelevenedése bonyolultabb átalakulási folyamat részeként is jelentkezhethet. Íme: József Smyl véleménye szerint a ‘denevér’ jelentésű lengyel N. *pyrgacek* a N. *pyrgac*-féléből alakulhatott kicsinyítő képzővel (Smyl 1958: 181); Alexander Brückner viszont úgy látja, hogy a *pyrgacek* a *niedopyr* és *gacek*-nek alakkeveredéses változata (Brückner: SĚt. 131 *gač* a.). A nyelv-földrajzi tények azonban inkább azt a meglátásomat igazolják, hogy a toldalékolt *pyrgacek ~ pyrgacuk*-féléknek *-gacek*, *-gacuk* stb. szódarabjai eleve nem edtek meg a *gacie*, *gatki* ‘gatya’ népetimológiás hatására, életre keltve így a N. (AtlGwBojk. I/1: 78 *nietoperz*) *gacek ~ gacuk ~ g'acyk ~ g'acok ~ g'acko*-féle kicsinyítő képzős új szavakat; a lexikalizálódást folyamatában így ábrázolom:

pyrgac → *pyrgacek ~ pyrgacuk* stb. → *gacek* [← (∅ *pyr*) *gac* (vö. *gacie*, *gatki* ‘gatya’) + *-ek ~ -uk ~ -yk ~ -ko* kicsinyítő képzők]

Megjegyzem: a lengyelországi bojkók nyelvjárásában följegyzett *g'acko ~ g'acku*-féle változatok akként is keletkeztek, hogy a *-ko ~ -kó*, ill. *-ku* kicsinyítő képzők a *pyrgac* második, azaz *gac* szótagjának megelevenedett, lexikalizálódott szódarabjához járultak; (ábrázolva) így:

pyrgac → *gac* [← (∅ *pyr*) *gac*; vö. *gacie*, *gatki* ‘gatya’]:> *g'acko ~ g'ackó ~ g'acku*

Úgy gondolom tehát, hogy a fenti tények ismeretében aligha fogadható el Alexander Brücknernek – egyébként az újabb szófeldrajzi adatokkal sem igazolható – állítása, miszerint a *gacek*-félék névátvitellel keletkeztek volna az ‘egyres madarak csüdjét borító elálló tollazat’ (← ‘gatya’) jelentésű *gacie*, R. **gace* szóból; tudniillik ez utóbbit e lengyel tudós a ‘denevér’ jelentésű N. *gacoperz* [mintegy: „szőrtollas” <madár>] összetett szó jelzői szerepű előtagjában véli felfedezni, mivel úgymond az állat teste szőrös: „bo włochaty” (Brückner: SĚt. 131 *gač* a.). Ám a nyelvjárási adatok területi elhelyezkedéséből (AtlGwBojk. I/1: 78 *nietoperz*) sokkal inkább arra lehet következtetni, hogy a N. *gacoperz* szövegyüléssel alakult a *gacik* (~ *gacek*) és *nietopierz* szavakból. Ebben a véleményemben erősítenek meg egyébként a lengyelrel közös areát alkotó szlovák (AtlSlovJaz. IV 3/1 *netopier*) példák is, amelyek olvasatomban szintén alakkeveredéssel keletkeztek:

gacopier (← *gacek*, *gacik* x *ňetopier*)

gacopjar (← *gacek* x *ňetopjar*)

hacjer (← *hacek* x *ňetopier*)

A denevér fenti szláv megnevezéseinek eredetével, változatainak keletkezésével, térben és időben való mozgásával stb. foglalkozó kutatások bizonytalanságát mi sem igazolja jobban, mint a fentebb láttatott, elemzett példák, illetőleg a velük kapcsolatos – olykor egymásnak is ellentmondó – kutatói vélemények.

II.2. Meg kell említenem, hogy az idevágó szakirodalomban nem találtam utalást a gyermekmondókák meglétére. Pedig aligha képzelhető el, hogy a szláv népeknek ne lettek volna, vagy ne lennének „denevércsalogató” rigmusaik.

II.3. Ezekkel a sokszínű ismeretekkel a tarsolyunkban lépünk át az északkeleti magyar nyelvhatáron. Célunk az, hogy megidézzük: miként nevezik e „nap fén előtt futo” (NySz. 1: 155) kis éji lényt a kárpátaljai ukrán [= ruszin] nyelvjárásokban. Ebben Dzendzel'ivs'kij professzor kitűnő atlaszára támaszkodom (DzAtl. 1: 12 Назви для кажана). Abból megtudjuk, hogy a denevérnek legelterjedtebb megnevezése a *лилік*, *ле"лік*, *лілик* és (négy nyelvjárásban Szőlöstől délre) *лиликмьіш*; Kárpátalja nyugati és északi területén – lényegében a régi Ung vármegyének odacsatolt szejletén – azonban jobbra a *ne"pzáč'*, *perzáč'*; *ne"pe"záč'*, *perozáč'*, *porozáč'* és *none"pzáč'*, *none"pzáш'* változatok fordulnak elő. Egy későbbi munkájában Josip Dzendzel'ivs'kij azonban arra a fontos megállapításra jut, hogy Kárpátalja északnyugati részét is, vagyis a mai *perzáč'*, *none"pzáč'*-féle lexémák elterjedési területét, előzőleg alkalmasint a *лілик* lexéma változatai uralták.¹⁴

D. H. Bandrivs'kijnek fennebb említett tanulmánya, valamint a függelékében található szótérképének adatai azzal a jelentős ismerettel bővítik tudásunkat, hogy az ukrán nyelv nyugati nyelvjárásaiban (is) – szerinte: lényegében az úgynevezett Galícia, Bukovina és Kárpátalja néprajzi egységet alkotó területen – a 'szárnyas-

¹⁴ „...ймовірним буде припустити, що у північно-західній частині Закарпаття *perzáč'*, *ne"pe"záč'* та ін. витиснули давнішу назву *лілік*, що поширена у південній та східній частинах Закарпаття, на Бойківщині та в ряді інших діалектів південно-західного наріччя” (Dzendzel'ivs'kij 1969: 103).

egér'-nek jobbra *лїлїк*, ritkábban *лїлек*, *лєлїк*, *лїлєк*, ill. elvértve *лїлїка*¹⁵ a neve (Bandrivs'kij 1962: 4); mellesleg: a galíciai ukránok nyelvéből átke-
rült ez a szó a szomszédos lengyel nyelvjárásokba is *ł'ytyk*, *tytyk*, *tył'yk*, *lelek*
stb. alakban (AtlGwBojck. 78. szólap). Továbbá: a román nyelvjárásokban
szintúgy jelentős elterjedtségű (irodalmi szavá is vált) *liliác*¹ 'denevér';
hangalakját alkalmasint az 'orgonafa, borostyán', ill. 'orgona(virág)' jelen-
tésű *liliác*² (MNYjRKölcs. 238) főnév homonimává módosította. A 'dene-
vér' jelentésű *lílek* felbukkan még nyelvjárási szinten a szlovénban, vala-
mint *льїлак*, *лїлак* alakban a horvátban, sőt *лїлек* változatát följegyezték a
bolgár nyelvjárások egyikében-másikában is (EtSIUkrM. 3: 217 [*лєлїк*] a.).
– A fölvázolt szóföldrajzi képből kiderül, hogy a magyarsággal sok tekintet-
ben azonos vagy hasonló néprajzi egységet alkotó ruszin, ukrán, lengyel,
román, szlovén, horvát, szerb és bolgár népnek földrajzilag jól be-
határolt, területileg összefüggő közös nyelvi-nyelvjá-
rási szava van a 'denevérré'. Ennek a közös szónak az eredete
azonban – szerintem – nincs megnyugtatóan tisztázva. A szláv kutatók vé-
leményét röviden így foglalom össze: azonos az ősszláv 'denevér; bakcsó
[дримлюга]; [éjjeli] lepke' jelentésű **lelьkь*, **lilьkь*, *lelikь*, *lilikь*, *leljakь*,
liljakь szóval, és együvé tartozik a kisgyermek altatásakor dúdolt *leli*, *lele*
mondatszóval, ill. ennek **lelējati*, **lelěti* (**lilěti*) 'billeg, ide-oda ing' igei
származékával, amelyik eredetileg a denevér, bakcsó, valamint az [éjjeli]
lepke repülésének csapongó voltára utalhatott (Brückner: SIEt. 294 *lelum*
polelum a.; EtSIUkrM. 3: 217 [*лєлїк*] a.; EtSISIJaz. 14:105–106 **lelьkь*,
**lel'akь*, **lelikь* a.).

Józef Smyl szerint a 'denevér' jelentésű lengyel N. *lelek*, valamint az
ukrán N. *lelyk*, *lylyk* rokonítható a magyar *lélek* 'szellem, test nélküli
lény; Geist; дух', illetőleg 'az emberi személyiségnek, az emberi létevé-
kenységnek fizikailag nem érzékelhető hordozója; Seele, душа' szóval
(Smyl 1958: 181). Megjegyzem: Bandrivs'kij a fennebb ismertetett szláv
tudósok eredetmagyarázata mellett tette le a garast; a feltett magyar szár-
maztatásnak „nyomós” ellenérveként azt hozta fel, hogy „magában a ma-

¹⁵ Ez az alakváltozat alkalmasint az ukrán *лелєка* 'gólya' főnév analógiás hatását
tükrözi.

gyar nyelvben a *лилик*-nek egyébként is *böregér* [sic!] (és) *denevér* a neve”¹⁶ (Bandrivs’kij 1962: 4).

II.4. Vizsgáljuk meg tüzetesebben: lehet-e, van-e racionális magva a Józef Smyl-féle magyar rokonításnak? – Tudjuk ugyanis, hogy a magyar R. (HB.) *lelic* (olv. *lèlik*: Benkő:=ÁrpSzöv. 107), mai *lélek* ‘lélek, szellem’ származékszó: *lél*- alapszava ősi örökség a finnugor korból; *-k* eleme pedig olyan, mint a *farok*, *marok*, *torok* szóban levő – eredetileg kicsinyítő funkciójú – *k* denominális névszóképző (TESz. 2: 747–8); valamint az is ismert, hogy ez a *lélek* jelzői szerepű előtagja az 1395 körül feljegyzett ‘éjjeli holló [bakcsó; козодої]’ jelentésű magyar R. *lelek madar* [= lélekmadár: BesztSzj. 1213] összetett szónak.

Azt a kérdést kell – továbbá – megvitatnom, hogy nevezhették-e vajon a denevért is a magyar nyelvben *lélekmadár*-nak vagy netántán **lélekegér*-nek.

A régi világ magyar bölcselői vitáikban nem tudták eldönteni a denevér „hovatartozásának” rejtélyét: „Disputálják ma-is [azaz 1779-ben] egymás között a tudósok, vallyon avagy pupenevér madárnak tarthatik-é inkább vagy egérnek” (NySz. 1: 493 *pup-denevér* a.). Nem meglepő tehát, hogy az egyszerű nép képzeletét is foglalkoztatták a templompadlások, templomtornyok lakóinak megoldatlan „származásával”, rejtélyes életével, életmódjával kapcsolatos kérdések. Azt látták, tapasztalták: éjjel tömegesen kirajzának rejtekhelyeikből, hogy itt-ott fel-felbukkanjanak, feltűnjenek, és hiphopp gyorsasággal el is tűnjenek az éj homályában, sötétjében a kíváncsi ember szeme elől. Mivel nem ismerték a denevért „közelebről”, így nem is tudhatták, hogy milyen – rossz és/vagy jó – erők működhetnek, bábáskodhatnak a világra jötte, megjelenése körül, így tehát azzal sem voltak tisztában, hogy minemű – óvó vagy ártó, esetleg kettős – varázserővel is rendelkezhetnek.

A hiányzó vagy igencsak hézagos tudás kitűnő táptalajt ad a tarka hiedelmeknek: tarisznyájának bugyraiba, fennebb már láttuk, sok-sok furcsaság és titok¹⁷ fér bele. Ilyenekről közvetítenek – többek között – a követ-

¹⁶ „Крім того, в самій мадьярській мові *лилик* має назву *böregér* [sic!] *denevér*.”

¹⁷ A rosszak [boszorkányok, ördögök vagy ördögösök], mikor valakinek ártnak vagy ártani akarnak, „nem a saját emberképükben maradnak, hanem megváltoztatják for-

kező adatok is: A *lappantyú*-nak ‘*Caprimulgus europaeus*; козодой’ (*kecskefejő*, *kecskeszopó madár*, *éji fecske*, illetőleg *málonfekvő* [= mellen fekvő] és ez utóbbinak → *álomfékó* → *álom-fíkom*, ill. *álomfékó* → *álomfílkó*¹⁸ népetimológiával értelmesített – nevein, névváltozatain kívül) fölöttébb érdekes a *perepotya* neve. Beke Ödön szerint hangutánzó eredetű; Kiss Jenőnek viszont az alábbi megfejtés látszik rokonszenvesebbnek: „Csefkó valószínűnek látszó magyarázata szerint a denevér régi *pereputty*, *pereputy* birtokos személyragos alakjával azonos, s a denevér és a lappantyú hasonlóságán alapuló névátvitellel jött létre (Nyr. 1950: 282–5)” (Kiss: MMad. 209). Ez utóbbi magyarázat helyességét megerősíti az a tény, hogy Lónya nyelvjárásában viszont a denevérnek egy másik nevét, a *tündelevény*-t vitték át a lappantyúra (ÚMTsz. cédulaanyaga). Magától értetődik, hogy a névátvitelt – *perepotya*, ill. *tündelevény* ‘denevér’ → ‘lappantyú’ – e két szárnyas lénynek hasonló „életvitele”, repülési módja magyarázza, ti. mindketten nappal meglapulva, szinte mozdulatlanul pihennek, és este indulnak megszerezni táplálékukat. Megjegyzem, hogy a magyaréhoz hasonló megnevezési „átfedések” vannak például az ukrán nyelvben¹⁹ és az oroszban²⁰ is. – Továbbá: a denevérhez rokon viselkedésű a *bakcsó* ‘*Nycticorax nycticorax*; дрімлюга, квакуха’ is (egyéb magyar nevei: *kvakvarjú*²¹ → *vakvarjú*, ill. *kakata*, *éjjeli holló* stb.). E nesztelen, csapongó röptű madár „napközben mozdulatlanul gubbaszt valami rejtett bokron vagy faágon, és csak alkonyatkor indul táplálék után” (EuMad. 42).

Ezek a spontán népi névadásból származó megnevezési összefonódások, átfedések arra is utalnak, hogy az ‘éjjeli holló [bakcsó; козодой]’ jelentésű magyar R. *lelek madar* összetétel a régmúltban minden bizonnyal a denevérnek is jelölője, neve lehetett. (Egy egér utótagú **lélekegér*-féle

májukat s farkas, macska, fekete kutya, kígyó, béka vagy *püpegér* (én emeltem ki; M. S.) képit veszik fel; madarakét sohasem” (Jankó 1891: 278).

¹⁸ Kiss Jenőnek (Kiss: MMad. 207–8) más a véleménye.

¹⁹ L. a következő adatokat: N. *лілік* ‘кажан;’ ~ N. *леляк* ‘кажан;’, ill. ‘дрімлюга’ (EtSIUkrM. 3: 217).

²⁰ *полуночникъ* ‘ночная птица, козодой, *Caprimulgus europaeus*, лилокъ, ночной-воронъ; *полуночица* (твр., пск.) ‘летучая мышь, кожанъ, нетопыр’ (Dal’² 3: 249 *полá* ‘половина’ a.); az ógorosz *лилекъ*, *лиликъ*, *лилѣкъ* névvel nevezhették mind a *bakcsót*, mind a *denevért*.

²¹ *Kvak~kvak*-féle hangot ad (Kiss: MMad. 63–4).

összetett szó megléte sem a régi nyelvünkben, sem pedig a nyelvjárásainkban nem valószínűsíthető.)

Megjegyzendő: a 14. század végi *lelek madar* ‘bakcsó’ (→ *‘denevér’) nem fakadt egy töről a N. (feketeardói) *lilikmadár* ‘denevér’ kompozíttummal. Az első megnevezés tudniillik belső keletkezésű, a második viszont nyelvünk jövevény eleme: a ruszin *лилик* szóra visszamenő magyar **lilik* előzménye már a feketeardói nyelvjárásban egészült ki – analógiásan – *madár* utótaggal; alakulásmódjára vö. például: román *liliac* ‘denevér’ > magyar N. (Kicsiszolonc) *liliják* ~ *lilijákmadár* ‘ua.’ [≙ *hajlopó madár, bőrmadár*] (MoldCsNyA. 532; MNyjRKölcs. 238), szlovák. *dub* ‘méhkas’ > magyar N. (Aha, Nyitrakér) *dúb* ~ *dupkás* ‘ua.’ [≙ *méhkás* ‘ua.’ (Zsitvamártonfalva, Zsitvagyarmat)] (Kálmán 1947: 14. szólap).

III. Onestben (csángó falu Moldvában) úgy vélik a magyarok, hogy a *bőrmadár* „hét esztendő *féreg*-ből, azaz egérből lesz” (MoldCsNyA. 532). Huszton és Velétén (Kárpátalja) abban a hitben éltek (és élnek talán még ma is) a ruszinok, hogy a megszentelt *pászka*-ból (vö. ruszin *пáска сящэна* = húsvéti szentelt kalács) evett egér átváltozik *lylyk*-ké, vagyis szárnyasegérré (a múlt század 50-es éveiben gyűjtött anyagomból). Ez az utóbbi hiedelem szélesebb körben, így az említett tájegységtől jóval keletebbre is ismert (volt). Íme egy 1872-ből származó ukrán adat: „Як миш іззість шматочок чоґо свяченоґо, то в неї виростуть крила і зробиться з неї кажан” [= На az egér valamilyen megszenteltet eszik meg, akkor szárnyai nőnek és denevérré változik] (Hrinčenko 2: 207 *кажан* a.). A következő idézet Dal’-nak híres orosz szótárából való: „Если мышь съѣсть что либо въ церкви, то обратится в нетопыря” [= На az egér megeszik valamit a templomban, akkor denevérré változik] (Dal’² 2: 366 *мышь* a.).

IV. *Mindent összefoglalva*: (1) Ismerve, megismerve a *lylyk* ~ *lylyk*-féle szavak kiterjedt areáját, nagyon régi – honfoglalásunk éveit megelőző – orosz írásos előfordulását és nem utolsó sorban a szlavisták fent idézett (belső szóteremtésen alapuló) eredetmagyarázatát, megállapíthatjuk: e szó magyar származtatása téves. A magyar eredetet bizonyítani hivatott „átlényegüléses” ruszin, ukrán és orosz hiedelem, hogy tudniillik *az egeret a templomban megszentelt kaláccsal (vagy más egyébbel) „elfogyasztott” (szent)lélek változtatja át denevérré*, tetszetős ugyan, de csupáncsak népetimológias színezetű ötletként értékelendő. Nálunk, magya-

roknál tudniillik nyoma sincs hasonló metamorfózisra valló hiedelemnek; de ha létezett volna is, akkor sem lenne elfogadható, hogy egy feltételezett ‘denevér’ jelentésű *lélekmadár* (vagy netalántán **lélekegér*) magyar megnevezés már a *honfoglalás előtt* oly jelentős területen, ill. nyelvcsoportokban elterjedhetett volna.

(2) A különböző nyelvcsaládhoz tartozó meghatározott nyelvi-nyelvjárási, néprajzi tényeknek, valamint a kialakult belső kutatási módszereknek összevetése, ötvözése jelentősen segítheti a kutatót a keresett igazság feltárásában.

JELMAGYARÁZAT

“...” = köznyelviesített alak(ok)

→ = népetimológias változat(ok)

← = népetimológias változást előidéző képző-, szó- és/vagy jelentés(változat)

∅ = ál-, ill. valós szó- vagy toldalékmorféma elzíója

⇐ = szintaktikai vagy nyelvszemléleti induktor(ok)

IRODALOM

- AtlGwBojk. = Rieger, Janusz: *Atlas gwar bojkowskich I–IV*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980–1983.
- AtlSlovJaz. = Szerk. Habovštiak, Anton: *Atlas slovenského jazyka I–IV*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968–1984.
- Bandrivs’kij 1962 = Бандрівський, Д.Г.: *Назви к а ж а н а в західних говорах української мови. (На матеріалі II тома Діалектологічного атласа української мови, том V.)* Дослідження і матеріали з української мови. Київ, 1962: 3–8.
- Bartoš: DialSIMor. = Bartoš, František: *Dialektický slovník moravský*. V Praze, Nákladem České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.
- Benkő: ÁrpSzöv. = Benkő Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- BesztSzj. = *Besztercei Szójegyzék. 1395 k.* Kiadva: Finály Henrik: A Besztercei szószedet. Budapest, 1892.
- Brückner: StEt. = Brückner, Alexander: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, Wiedza Powszechna, [Új lenyomat], 1970.
- BüTsz. = Várkonyi Imre: *Büssi tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Dal² = Даль, Владимир: *Толковый словарь живого великорусского языка I–IV*. Москва, [Új lenyomat], 1956.

- DzAtl. = Дзензелівський, Й.О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)*. Ч. 1 – 1958; ч. 2 – 1960; ч. 3 – 1993. Ужгород.
- Dzendzel'ivs'kij 1969 = Дзензелівський, Й.О.: *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. Київ, видавництво «Наукова думка», 1969.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László szerk.: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- EtSISIJaz. = Szerk. Трубачев, О.Н.: *Этимологический словарь славянских языков. Пра-славянский лексический фонд*. Москва, издательство «Наука», I (1974) –
- EtSIUkrM. = Főszerk. Мельничук, О.С.: *Етимологічний словник української мови I (1982), II (1985), III (1989), IV (2004)*. Київ, видавництво «Наукова думка».
- EtSz. = Gombocz Zoltán – Melich János: *Magyar etymológiai szótár I–II*. Budapest, MTA, 1914–1944.
- EuMad. = R. T. Peterson, G. Mountfort, P. A. D. Hollom: *Európa madarai*. Magyar viszonyokhoz alkalmazta dr. Tildy Zoltán. Budapest, Gondolat Kiadó, 1969.
- EWUng. = Benkő Loránd szerk.: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1994.
- Grimm: DWb. = Grimm, Jakob und Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch I–VI*. Leipzig, Verlag Von S. Hirzel, 1854–1960.
- HB. = *Halotti Beszéd. 1195 k.* Kiadva: Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította Jakubovich Emil és Pais Dezső. Pécs, 1929: 69–70.
- HhSz. = *Hosszúhetényi szótár*. Dallos Nándor – Pesti János: *Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 3. Hosszúhetény*, 1999. Kiadja: a Nemes János Általános Művelődési Központ.
- Hrinčenko = Гринченко, Б.Д.: *Словарь української мови I–IV*. Київ, 1958.
- Istvánffy 1894 = Istvánffy Gyula: *Ujabb adalékok a palócok néprajzához*. Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság és a M. Nemzeti Múzeum Értesítője 5, Budapest, A Magyarországi Néprajzi Társaság Kiadása, 1894: 181–199.
- Jankó 1891 = Jankó János: *Kalotaszegi babonák*. Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság és a M. Nemzeti Múzeum Értesítője 2, Budapest, A Magyarországi Néprajzi Társaság Kiadása, 1891: 273–286.
- Kálmán 1947 = Kálmán Béla: *Nyitra–Zsitva vidéke. Mutatvány a magyar nyelvátlasz próbagyűjtéseiből*. Szerk. Bárczi Géza. Budapest, Kiadja a Magyar Nyelvatlaszbizottság, 1947.
- Kiss: MMad. = Kiss Jenő: *A magyar madárnevek. (Az európai madarak elnevezései.)* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- KiskSz. = Markó Imre Lehel: *Kiskanizsai szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Kolumbán 1894 = Kolumbán Samu: *Lozsád és népe*. Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság és a M. Nemzeti Múzeum Értesítője 5, Budapest, A Magyarországi Néprajzi Társaság Kiadása, 1894: 326–336.
- KuTsz. = Silling István: *Kupuszinai tájszótár*. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1992.

- Machek: ČSIRostl. = Machek, Václav: *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.
- Mokány 1997 = Mokány Sándor: *Szódarabok*. Néprajz és Nyelvtudomány XXXVIII. Szeged, 1997: 77–87.
- Mokány: Hung. = Mokány Sándor: *Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási mód*. Hungarológia 8. Budapest, Quality Sign, 1995: 3–108.
- MoldCsNyA. = Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila: *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II*. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193, 1991.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Szerk. Deme László – Imre Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- MNyj. = *Magyar Nyelvjárások*. Folyóirat, Debrecen, I (1951) –
- MNyjRKölc. = Márton Gyula – Péntek János – Vöő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- MTsz. = Szinnyei József szerk.: *Magyar tájszótár I–II*. Budapest, Hornyánszky, 1893–1901.
- NéprNytud. = *Néprajz és Nyelvtudomány*. Folyóirat, 38 (1977).
- NyIrK. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Folyóirat, Kolozsvár. I (1957) –
- NyK. = *Nyelvtudományi Közlemények*. Folyóirat, Pest, (később) Budapest. I (1862) –
- Nyr. = *Magyar Nyelvőr*. Folyóirat, Pest, (később) Budapest, I (1872) –
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III*. Szerk. Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond. Budapest, Hornyánszky, 1890–1893.
- Pomjanov's'kaja 1972 = Помяновская, В.: *Соотношение предметно-семантических и формально-структурных элементов. На материале дифференциации названий диких животных в южнославянских говорах*. In: Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. Москва, издательство «Наука», 1970–1972: 229–264.
- RévLex. = *Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája I–XXI*. Budapest, 1911–1935.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. Szerk. Murádin László. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pharma Press, I (1995) –
- RMSz. = *Román–magyar szótár*. Főszerk. Kelemen Béla. Cluj, Editura Științifică, 1957.
- Smyl 1958 = Smyl, József: *Nazwy nitopierze w gwarach polskich. Poradnik językowy*. Warszawa, 1958.
- SzamSz. = *Szamosháti szótár I–II*. Szerk. Csüry Bálint. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1935–1936.
- SzegSz. = Bálint Sándor: *Szegedi szótár I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
- SzlvSz. = Penavin Olga: *Szlavóniai (kórogyi) szótár I–III*. Újvidék, Fórum Könyvkiadó. 1965–1978.
- SzlJsz. = Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.
- SzT. = Szerk. Szabó T. Attila stb.: *Erdélyi magyar szótörténeti tár I*. Bukarest, (később) Budapest–Bukarest, ill. Budapest–Kolozsvár, Kriterion, majd Akadémiai és Kriterion, ill. Akadémiai és Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975.

- TESz. = Főszerk. Benkő Loránd: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva szerk.: *Új Magyar Tájszótár I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
- Vasmer: EtSIRussJaz. = Фасмер, Макс: *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева I–IV*. Москва, Издательство «Прогресс», 1964.
- Vážný 1955 = Vážný, Václav: *O jménech motýlů v slovenských nářečích*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955.
- Wlislöcki 1892 = Wlislöcki Henrikné: *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben*. Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság és a M. Nemzeti Múzeum Értesítője 3, Budapest, A Magyarországi Néprajzi Társaság Kiadása, 1892: 47–55.
- Wlislöcki 1895 = Wlislöcki Henrikné: *Templom és templomszerek a magyar néphitben*. Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság és a M. Nemzeti Múzeum Értesítője 6, Budapest, A Magyarországi Néprajzi Társaság Kiadása, 1895: 40–49.

РЕЗЮМЕ

Дослідження запозичених слів та етнографія (Ареально лінгвістично-етнографічний аналіз)

У своїй статті автор висвітлює проблему змісту інтерлінгвістичних діалектизмів (*'denevér; Vespertilio L.'*) невизначеного або загадкового утворення. Див., напр., угорські слова *lilikmadár, lilijákmadár, denevér, denevéréb, félegér, tündér, tündemény, tündelelő, tündelevérő, tünterebe, pereruty, putypere, pirtyaparatty, pup(p)erevér, pup(p)ere, puppeleven, hajlopó, hajkapó, árics, cicusegér, féregmadár, cincegerő, ciciegér, csiripipi, körömpájsz, drápcsar, spirhanc, pinaga*; українські – *лилик, лилика, перогаць, пудпергачь, попергачь, пурьхачь*; російські – *лепосьрь, натосьрь*; чеські – *letopěř, litopěř*; словацькі – *višperhač, višperhak, mišperhač, mišperhak, šperhač, špirhač, gacopřer, gacopřar, hacřer*; польські – *tyłyk, pyrgacek, gacek, gacoperz*; словенські – *netopír, natopír, topír*; хорватське слово *љиљак*; болгарське – *лилек*; румунське – *liliác*; та інші. Значна частина цих слів у етнографічному відношенні явно органічно пов'язана між собою. Їх походження, тлумачення має заплутані зв'язки, розповсюдження яких простягається між кордонами, а їх пояснення можливе тільки на базі знання народних традицій, а також долучених до них магічних повір'їв і табу.